

Jet Baruch

‘Ik beschouw mijn gezicht als een landschap’

Zelfportretten van Cor van Teeseling, 1942

Het is een troost voor me dat ik het kan doen, het zijn wel allemaal zelfportretten, maar zo is het niet bedoeld; het is de stemming die ik wil uitdrukken, hoe ik me voel. Het is de ene dag zus, de andere denk ik: je moet blij zijn dat je nog leeft, nou eens een vrolijk portret, dan wil ik laten zien dat ik nog niet dood ben, ik heb nog goede moed. Je moet maar zo denken, zolang er leven is, is er hoop, die oorlog is heus wel gauw afgelopen.¹ Zo spreekt Cor van Teeseling over zijn gedachten en gevoelens tegen zijn vrouw begin 1942 in de gevangenis aan de Weteringschans in Amsterdam, waar hij sinds augustus 1941 zat in afwachting van de voltrekking van het doodvonnis.

Cor van Teeseling werd in 1915 geboren in een rooms-katholiek gezin in de Pijp in Amsterdam. Zijn vader was amanuensis op de Rijksacademie van Beeldende Kunsten. Tussen 1934 en 1938 volgde Van Teeseling daar een opleiding tot schilder en beeldhouwer, onder andere bij professor Bronner.² Tijdens zijn opleiding kwam hij in contact met de beeldhouwer Frits van Hall³, bij wie hij na 1938 af en toe ging werken om hem te assisteren bij de uitvoering van grotere opdrachten en zo het vak beter te leren en om geld te verdienen.

Eind 1939 trouwde hij met Rie Lathouwers. Drie weken na de bezetting van Nederland door Nazi-Duitsland werd hun zoon geboren. In de loop van de daarop volgende maanden raakte Van Teeseling door z'n linkse vriendenkring, eerst vooral emotio-

neel, steeds meer betrokken bij gebeurtenissen veroorzaakt door de bezetting. Na de Februari-staking in 1941 wilde hij daadwerkelijk iets doen en sloot zich aan bij een verzetsgroep die zich bezighield met het drukken en verspreiden van de illegale Waarheid⁴ in de Indische buurt. Hij woonde en werkte toen in de Sumatrastraat.

In de nacht van 20 op 21 augustus 1941 werd bijna de hele groep, in de woning van Van Teeseling, door de SD⁵ gearresteerd, vermoedelijk ten gevolge van verraad. Op zijn atelier troffen de Duitsers een stencilmachine aan, twee schrijfmachines, matrijzen en grote hoeveelheden stencilpapier.

Op 10 november 1941 sprak het Feldkriegsgericht⁶ te Amsterdam wegens *begünstigung van de vijand* het doodvonnis uit tegen Cor van Teeseling en twee andere leden van de verzetsgroep: *Teeseling gehört zu jener Gruppe junger Intellektuellen, die aus dem Arbeiterstande hervorgegangen sind, jedoch in ihrem Beruf nicht recht weiterkommen und aus Enttäuschung über das schlechte Fortkommen zu besonders gefährlichen Kommunisten werden. [...] Ein wirksames Mittel der Abschreckung ist bei dem Haupttädelersführer lediglich die Todesstrafe.⁷*

Na het proces verbleef Cor van Teeseling, in afwachting van de uitvoering van het vonnis, in dodencel B-1-1 van de gevangenis aan de Weteringschans in Amsterdam. Alléén opgesloten, in onzekerheid, éénmaal per week bezoek of minder, vroeg en kreeg hij toe-

Afb. 1. 'Mijn kamerraam- en al mijn vrienden'.
10 Jan. 1942. B-1-1 Cor Teeseling.
Potlood. 24 x 16 cm.

stemming om te tekenen: zelfportretten en portretten van zijn bewakers, die hij weggaf voor kleine gunsten zoals sigaretten (een cynische paradox van het Duitse systeem: grootmoedig in kleine dingen, hardvochtig in zaken van leven en dood). Papier, potlood of krijt bereikten hem via de pakjes die zijn vrouw mocht afgeven bij de gevangenis of ze nam het mee als ze hem kon bezoeken. Via Frits van Hall en vrienden van de Rijksacademie kwam zij op haar beurt aan het tekenpapier, want geld om het te kopen was er nauwelijks.

In een klein metalen spiegelkje observeert Cor van Teeseling zijn eigen gezicht, 'kijkt' naar z'n emoties van die dag, van dát ogen-

blik. *Het zijn geen portretten, maar landschappen* zegt hij tegen z'n vrouw Rie.⁸ Zoals je het landschap kan zien veranderen door de lichtval, het weer en de seizoenen, zo zag Van Teeseling de veranderingen van z'n eigen gezicht in alle denkbare menselijke stemmingen en registreerde hij dat op papier. Met de weinige mogelijkheden die hij had probeerde hij een zo groot mogelijke diversiteit te bereiken in zijn portretten: hield zijn hoofd in verschillende standen, deed een sjaal om of zette z'n pet op.

Zijn eerste tekening⁹ was geen echt zelfportret, maar een tekening van dat deel van z'n cel waarin zich het raam bevond, met zichzelf op de voorgrond, schetsblok in de hand. Voor iemand in eenzame opsluiting is *dat* het belangrijkste deel, het contact met de buitenwereld. Door het raam zag hij vogels vliegen. Onder de tekening schreef hij: *Mijn kamerraam- en al mijn vrienden*. Onvrijheid, onmacht, eenzaamheid en het verlangen om door te leven uitgedrukt in één tekening, in één zin.

Dit thema werd ook door andere kunstenaars uitgebeeld die in dezelfde situatie verkeerden, naast zelfportretten. Een zelfportret immers was nog de enige mogelijkheid om uiting te geven aan het unieke van een individu, om de eigen identiteit niet te verliezen in een tijd dat individualiteit niet mocht bestaan. De oorlog leidde er bij veel kunstenaars toe de blik naar binnen te richten, de buitenwereld had bepaald niet veel moois te bieden, ook niet voor diegenen die er vrij in rondliepen; voor de onderduikers en gevangenen werd de omgeving, letterlijk en figuurlijk, tot een minimum teruggebracht: je kamer of cel met raam en jezelf.¹⁰

In januari en vooral februari 1942 was de produktie van Cor van Teeseling heel hoog, soms meer tekeningen op een dag, de variatie aan stijlen was groot. Sommige portretten ontstonden in enkele minuten¹¹, anderen waren minutieus gedetailleerd. Bezig blijven, niet denken aan wat er morgen kan gebeuren, was bewust of onbewust een belangrijke drijfveer in deze maanden.

Een andere reden van deze grote activiteit was een meer praktische. Hij wilde dat na zijn dood zijn vrouw de tekeningen zou pro-

Afb. 2. Zelfportret. 10-2-1942. B-1-1 Cor van Teeseling. Zwart krijt. 31 × 24,5 cm.

Afb. 3 (rechtsboven). Zelfportret. 14-2-1942. B-1-1 C. G. van Teeseling. Rood/bruin krijt. 36 × 27 cm.

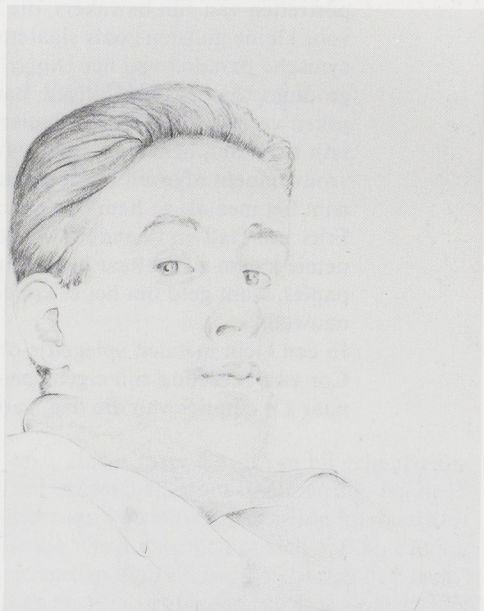

2

Afb. 4 (onder). Zelfportret. 23-2-42. B-1-1 Cor van Teeseling. Zwart krijt. 36,5 × 27 cm.

Afb. 5 (rechtsboven). Zelfportret. 28-2-42. B-1-1 Cor van Teeseling. Zwart krijt 36,5 × 27 cm.

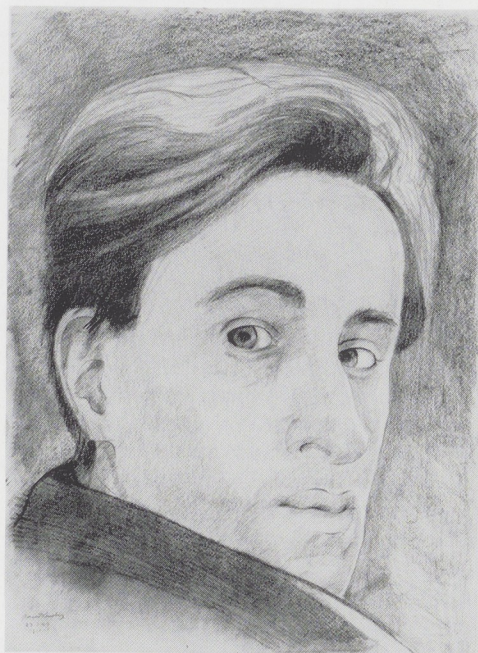
Afb. 6 (rechtsonder). Zelfportret. 18 maart 1942. B-1-1 C. G. van Teeseling. Zwart krijt 36,5 × 27 cm.

3

beren te verkopen om het weinige geld dat zij had voor haarzelf en haar zoontje aan te kunnen vullen. In zijn afscheidsbrief schreef hij daarover: *...ik heb zoveel mogelijk werk gemaakt en zou gaarne zien dat de kunstenaars een tentoonstelling van mijn werk houden. [...] Ik heb getracht in mijn werk alles te geven van binnenuit. [...] je moet mijn werk zo duur mogelijk verkopen.*¹² Regelmatig nam zijn vrouw daarom werk dat af was na haar bezoeken mee naar huis.

Een klein aantal tekeningen was niet gemaakt met deze opzet. Bijvoorbeeld de tekening van een paar sloffen, gemaakt als cadeau voor de verjaardag van zijn vrouw in plaats van een echt cadeau.¹³ Of de tekeningen van kleine tastbare dingen waar het leven van een gevangene, zijn wereld, uit bestaat: de zak met wasgoed waarin soms briefjes gesmokkeld konden worden¹⁴, zijn zoontje, die zijn vrouw regelmatig meenam tijdens bezoeken¹⁵, zijn jas en pet aan een haakje aan de muur van zijn cel.¹⁶ Ontroerende en veelzeggende tekeningen, net zo typerend qua gevoelswaarde en thematiek als de tekening van zijn celraam met de vrij

4

Afb. 7 (rechtsboven). Zelfportret. Sept. 1942. Cor van Teeseling. Laatste gedateerde portret, gemaakt in de gevangenis in Utrecht.
Zwart krijt 35 × 26,5 cm.

5

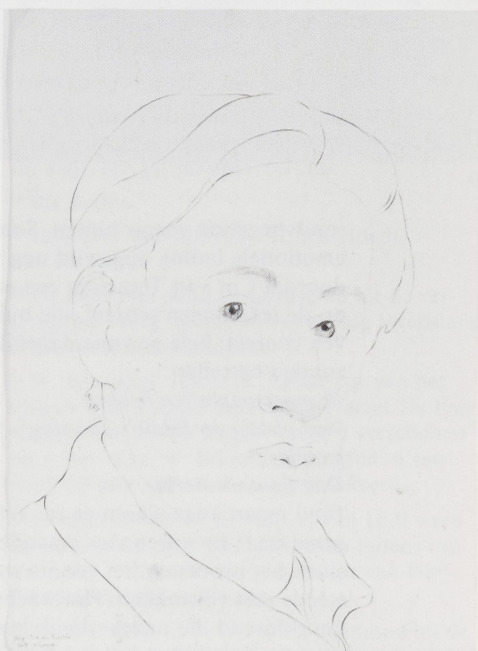
Afb. 8 (onder). Zelfportret. Ongedateerd, ongesigneerd. "Dag Rie en Eddie tot ziens". Waarschijnlijk gemaakt in de gevangenis in Utrecht.
Zwart krijt. 36 × 26 cm.

7

6

8

Afb. 9. Sloffen voor de verjaardag voor zijn vrouw.
5 maart 42. B-1-1 Cor van Teeseling.
Zwart krijt. 36,5 x 26 cm.

9

rondvliegende vogels buiten. Soms werd de emotionele lading ongewild nog vergroot doordat Cor van Teeseling een mededeling op de tekeningen schreef, die buiten de gegeven context, hele gewone dagelijkse dingen zouden betreffen:

*Ik moet sigaretten hebben
Veel plezier op Eddie's Jaardag – 7 juni,
pappie*

Dag hoor en sterke, Cor¹⁷

Eind maart 1942 waren er ca. 112 tekeningen gemaakt.¹⁸ Er waren vier maanden verstreken sinds het proces en het vonnis was nog steeds niet voltrokken. Het wachten hierop, voortdurend die onzekerheid, heeft zeker een rol gespeeld bij het feit dat Van Teeseling na maart steeds minder tekeningen maakte. In de zomermaanden tekende hij helemaal niet meer. Bovendien gingen na zijn proces de

verhoren nog steeds door en daarbij bleef het niet bij vragen. Soms kon hij dagen niet tekenen: ... *als z'n handen in verband zaten probeerde hij dat voor mij verborgen te houden.*¹⁹

In de maand augustus werd Cor van Teeseling overgebracht naar de Wehrmachtgevangenis aan de Gansstraat in Utrecht. Hij tekende hier nog wel af en toe, maar meestal portretten van het gevangenispersoneel. Zijn vrouw bezocht hem daar nog éénmaal; ook op zijn verjaardag op 16 november ging ze naar Utrecht, maar het bezoek werd geweigerd. Op 24 november ontving ze bericht dat haar man op 19 november bij Soesterberg was gefusilleerd, gelijk met een oudere vriend uit de verzetsgroep.²⁰

Nog datzelfde jaar zorgde Frits van Hall voor een illegale uitgave van een klein aantal tekeningen van Cor van Teeseling. Walter Brandligt²¹ schreef er een inleiding bij, uitgeverij De Spieghele verzorgde de reproducties. De opbrengst uit de verkoop was bestemd voor het verzet. Helaas kwam de SD de uitgave op het spoor en vernietigde een groot deel van de oplage. In 1945 werd de inleiding op initiatief van de uitgever nogmaals uitgegeven, nu met vermelding van de destijds anonieme medewerkers, van wie twee de oorlog niet hadden overleefd.²²

Al tijdens de oorlog werd door de vrienden van Cor van Teeseling het belang van deze tekeningen ingezien en zij hoopten dat de tekeningen als één geheel bij elkaar zouden blijven, want vooral aan dat geheel als overzicht van bijna een jaar menselijk lijden ontleent het zijn grootste waarde: ... *het ligt in de bedoeling haar als document humain en als collectie welke kunstwaarde onomstotelijk vaststaat in haar geheel na den oorlog een museum aan te bieden.*²³

Het zou bijna vijftig jaar duren voor het er van kwam en kon komen. Vijftig jaar die nodig waren om afstand te kunnen nemen van deze getuigenis van een mens van vlees en bloed en een jong kunstenaar aan wiens leven op zijn 27ste een zinloos eind is gemaakt.

In 1985 zag ik voor het eerst de tekeningen van Cor van Teeseling doordat de illegaal uitgegeven map met reproducties aan de afdeling Nederlandse Geschiedenis werd

geschonken. Naspeuringen of de originele tekeningen nog bestonden liepen toen op niets uit.

In 1991 nam de vrouw van Cor van Teeseling contact op met de afdeling Nederlandse Geschiedenis. Kort daarvoor waren voor het eerst de originele tekeningen te zien geweest op een kleine expositie in de Academie van Bouwkunst aan het Waterlooplein ter gelegenheid van de vijftigste herdenking van de Februari-staking in 1941. Zij wilde de tekeningen aan een museum schenken. Of wij geïnteresseerd waren?

De eerste confrontatie met de tekeningen wekte tegelijk ontroering en bewondering op voor de geestelijke worsteling die er uit spreekt, versterkt door de stilistische zeggingskracht, maar ook een soort gêne alsof je in iemands dagboek leest. Het is ook een dagboek, door de nauwgezette datering kijk je van dag tot dag in iemands ziel. Het Rijksmuseum is hiermee een emotionele schenking rijker geworden, waarvan de waarde in de eerste plaats bepaald wordt door het unieke van dit *document humain* bij uitstek.

Noten

¹ Interview met mevrouw R. ten Hoedt, d.d. 28-2-1992

² J. Bronner, 1881-1972. Beeldhouwer. Hoogleraar aan de Rijksacademie voor Beeldende Kunsten te Amsterdam van 1914 tot 1947.

³ F. J. van Hall, 1899-1945. Beeldhouwer. Van Hall werkte in de jaren 1938-'40 onder meer aan opdrachten voor de (voorm.) Rijksverzekeringsbank aan de Apollolaan en het (voorm.) gebouw van de NHM aan de Vijzelstraat.

⁴ *De Waarheid*, illegale uitgave van de sinds 20 juli 1940 verboden CPN. De eerste illegale uitgave verscheen op 23 november 1940.

⁵ SD-Sicherheitsdienst, Duitse inlichtingen- en spionagedienst. Officiële benaming: Sicherheitspolizei und SD.

⁶ Feldkriegsgericht. Officiële benaming: Feldkriegsgericht des Kommandierenden Generals und Befehlshabers im Luftgau Holland. Een Duitse militaire rechtbank, belast met de rechtspraak tegen Nederlandse burgers, zoals mensen uit het verzet (informatie RvO).

⁷ RVO, vonnis Luftgaugericht - 9 K.St.L 994/41 - Van Teeseling werd door de Duitsers gezien

als communist, maar is nooit lid geweest van de CPN.

⁸ Interview met mevrouw R. ten Hoedt, d.d. 28-2-1992.

⁹ Tekening gedateerd 10 Jan. 1942 (inv.nr. NG 1991-15-1). Cor van Teeseling voorzag praktisch al zijn tekeningen van een datum, het nummer van zijn cel: B-1-1 en zijn naam. Twintig tekeningen zijn niet of niet volledig gedateerd.

¹⁰ Voorbeelden hiervan zijn de zelfportretten van onder meer W. Sandberg, W. Schumacher, E. Veterman, Constant Nieuwenhuis en O. B. de Kat (in het R.P.K.). Zie verder catalogus *Vrije kunst in een onvrije tijd*, Gouda, 1985.

¹¹ Op één van de tekeningen staat *10 minuten schets*, gedateerd 10 Jan. (inv.nr. NG 1991-15-2).

¹² Afscheidsbrief Cor van Teeseling. 19 november 1942. Kriegswehrmachtgefängnis Utrecht. Met dank aan mevrouw R. ten Hoedt voor de toestemming om uit deze brief te mogen citeren.

¹³ Tekening gedateerd 5 maart 42 (inv.nr. NG 1991-15-102).

¹⁴ Tekening gedateerd 21-2-42 (inv.nr. NG 1991-15-75).

¹⁵ Tekening gedateerd juni 42 en tekening ongedateerd (inv.nr. NG 1991-15-158 en NG 1991-15-159).

¹⁶ Tekening in particulier bezit.

¹⁷ Tekeningen gedateerd resp. 5 mei 42, voorjaar 42, voorjaar 42 (inv.nrs. NG 1991-15-122, NG 1991-15-141, NG 1991-15-140).

¹⁸ Zie noot 9.

¹⁹ Interview met mevrouw R. ten Hoedt, d.d. 28-2-1992.

²⁰ De derde ter dood veroordeelde uit de verzetsgroep kreeg na het proces alsnog levenslang in plaats van de doodstraf.

²¹ W. Brandligt, schrijver. Redacteur van het illegale blad van het kunstenaarsverzet *De Vrije Kunstenaar*. Eerste illegale uitgave verschenen op 1 mei 1942. W. Brandligt, geboren in 1901 werd op 30 september 1943 gefusilleerd.

²² F. van Hall en W. Brandligt. Van Hall werd ca. 20 januari 1945 doodgeschoten tijdens een transport uit Auschwitz in de buurt van Gliwice (nu Gliwice in Polen).

²³ W. Brandligt in de inleiding behorend bij de map met reproducties van de tekeningen van Cor van Teeseling, pag. 2. Inleiding in copie in documentatie afdeling Nederlandse Geschiedenis (inv.nr. NG 1985-14).

Overzicht van de tekeningen van Cor van Teeseling

JANUARI 1942

10 tot en met 31 januari – 22 tekeningen.
Op één na alle zelfportretten.
Potlood en zwart krijt, 24 × 16 en 30 × 24,5 cm.

FEBRUARI 1942

1 tot en met 28 februari – 75 tekeningen.
Op drie na alle zelfportretten.
Iedere dag getekend, soms meerdere per dag.
Zwart en rood/bruin krijt, 31 × 24,5 en 35 × 27 cm.

MAART 1942

1 tot en met 18 maart – 16 tekeningen.
Op drie na alle zelfportretten.
Niet iedere dag getekend, wel soms meerdere per dag.
Twee alleen gedateerd: maart '42.
Zwart en rood/bruin krijt, 32 × 24,5 en 36,5 × 27 cm.

APRIL 1942

7 tekeningen.
Alle zelfportretten.
Eén volledig gedateerd, overigen: April '42.
Vier tekeningen met een korte mededeling.
Zwart krijt, 35 × 27 cm.

MEI 1942

17 tekeningen.
Alle zelfportretten.
Zeven volledig gedateerd, overigen: mei '42.
Acht tekeningen met een korte mededeling.
Zwart krijt, 36 × 24 en 36 × 27 cm.

JUNI 1942

Eén tekening.
Zelfportret.
Gedateerd: juni '42.
Zwart krijt, 36 × 27 cm.

JULI EN AUGUSTUS 1942

Geen tekeningen

SEPTEMBER 1942

Eén tekening.
Zelfportret.
Gedateerd: Sept. 1942
Zwart krijt, 35 × 27 cm.

VOORJAAR 1942

3 tekeningen.
Zelfportretten.
Gedateerd: Voorjaar '42.
Twee tekeningen met een korte mededeling.
Zwart krijt, 35 × 27 cm.

1942

3 tekeningen.
Twee zelfportretten.
Gedateerd: 1942 en '42.
Eén tekening met een korte mededeling.
Zwart krijt en potlood, 35 × 27 cm.

ONGEDATEERD

15 tekeningen.
13 zelfportretten, 2 portretten van zijn zootje.
Vier tekeningen met een korte mededeling.
Zwart krijt, 24 × 16, 32 × 24 en 36 × 24 cm.

Opmerkingen

Tenzij anders vermeld zijn alle tekeningen voorzien van een volledige datering, het nummer van de cel in de gevangenis aan de Weteringschans in Amsterdam (B-1-1) en zijn naam. Er zijn acht tekeningen zonder datum en zonder celnummer die misschien in de gevangenis in Utrecht gemaakt zijn. Eén is dat zeker, nl. de tekening gedateerd Sept. 1942. Op vier tekeningen staat achterop een stempel: Hauptzollamt Wien. Dit papier zal Van Teeseling dus in de gevangenis gekregen hebben van zijn bewakers van wie hij ook portretten tekende. De mededelingen die Van Teeseling op de tekeningen schreef staan meestal op de achterkant. Twee tekeningen die gereproduceerd zijn in de illegale uitgave uit 1942 bevinden zich niet in de collectie van de afdeling Nederlandse Geschiedenis. De verblijfplaats van deze bladen is onbekend.

G. Luijten

De schenking van de surimono-verzameling van J. H. W. Goslings*

Natuurlijk speelt ijdelheid een niet geringe rol wanneer je zo'n verzameling aan het Rijksmuseum schenkt. Je bent je ervan bewust dat je naam aan de verzamelde objecten verbonden blijft en in die zin is het een mogelijkheid om de dood te overstijgen, vergelijkbaar met de manier waarop mensen ook in hun kinderen voortleven. Daarnaast is het aanvaarden van een collectie door een instituut als het Rijksmuseum de bevestiging dat de kwaliteit ervan wordt erkend.

In 1991 werd het Rijksprentenkabinet benaderd door dr. Jan Willem Goslings met de vraag of hij zijn verzameling surimono eens mocht laten zien omdat hij erover dacht deze aan het museum te schenken. Toen de staf enthousiast op de collectie reageerde was de schenking snel een feit. De kwaliteit van de bladen is bijzonder fraai en de verzameling sluit goed aan bij wat er op dit gebied al in het museum aanwezig is. De kern daarvan wordt gevormd door het legaat van dr. J. A. Bierens de Haan uit 1958 bestaande uit 335 surimono van 48 verschillende kunstenaars.¹ Het merendeel is gepubliceerd in *Hokusai and his school*, deel drie van de bestandscatalogus van de Japanse grafiek uit 1982, die de jaren 1800-1840 beslaat, tevens de bloei-periode van de surimono.

Het verschijnen van die catalogus viel samen met het begin van Goslings' activiteit als verzamelaar maar hij was zich het bestaan ervan toen niet bewust. Dat kwam pas later. *Ik kwam ruim tien jaar geleden met mijn eerste*

Japanse prent thuis, een langwerpige decoratieve voorstelling in harmonicavorm, gekocht bij de Amsterdamse kunsthandelaar H. Marcus, waar ik toevallig binnen stapte. Een verzamelaar was ik toen niet. We hadden alleen wat ikonen, deels uit familiebezit, en kochten af en toe iets ter decoratie van ons huis, meest moderne kunst. Wel was er een zekere openheid en nieuwgierigheid ten opzichte van allerlei onbekende zaken en die houding lag ook ten grondslag aan die eerste aankoop. Niet een oude liefde voor Japanse kunst of een heel gericht streven. Toch zou dat snel veranderen. Herhaalde bezoeken aan handelaren, met name aan mevrouw C. P. J. van der Peet in de Spiegelstraat, wakkerden de belangstelling aan voor de Japanse prentkunst en die voor de surimono in het bijzonder.

De surimono wordt gerekend tot de gelegheidsgrafiek. Ze werden vaak in opdracht gemaakt als aankondiging van een muziekuitvoering of theaterstuk maar ook ter opluistering van persoonlijke gebeurtenissen, om het nieuwe jaar te vieren of het begin van de lente. *Ze vormen de bevestiging van de intieme, delicate band tussen de menselijke wereld in beweging en de stabiele wereld der natuur maar ook van de continuïteit tussen verleden en heden*, aldus Roger Keyes.² Het hoogtepunt van de populariteit van de surimono in Japan valt in de eerste dertig jaar van de negentiende eeuw toen kunstenaars als Hokusaki, Hokkei en Gakutei er hun krachten aan gaven. In de combinatie van